

Palkkatyö, yrittäjäyys ja tulevaisuus

Työelämä peruskoulun opetussuunnitelman murroksessa 1970 – 2004

Työelämä tarkastelukohteena

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintöön 1970 kirjattiin vuosisadan koulunuudistus. Mietinnön sisältämää peruskoulun opetussuunnitelmaa uudistettiin vuosina 1970 – 2004 useita kertoja koulutustarpeiden muuttuessa. Suomi koki toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä yhteiskunnallisen muutokset, jossa työelämä muuttui teollisuusautomaation ja tietotyön yleistyessä. Opetussuunnitelmaa uudistettiin tämän muutoksen vanavedessä.¹

Tässä artikkelissa vertaillaan neljän peruskoulun opetussuunnitelman, vuoden 1970 peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnön, vuosien 1985 ja 1994 peruskoulun opetussuunnitelman perusteiden ja vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden suhtautumista työelämään. Työelämään valmentaminen on ollut yleissivistävän koulun antaman kansalaiskasvatuksen keskeisiä alueita. Artikkelissa hahmotetaan opetussuunnitelman suhdetta yhteiskunnan muutokseen ja siinä tuleville kansalaisille asetettuihin vaatimuksiin.

Tutkimuksen lähdeaineistona ovat valtakunnalliset painetut opetussuunnitelma-asiakirjat. Niitä täydentävät harkinnanvaraisena näytteenä vuosien 1970 ja 2011 välisen ajan yhteiskuntaopin oppikirjat. Niitä on poimittu peruskoulua edeltäneeltä ajalta, muutoksen keskivaiheilta 1990-luvulta ja

2010-luvulta, ajalta, jolloin viimeisin opetussuunnitelma oli jo vakiintunut. Kun kouluviranomaiset kontrolloivat oppikirjojen sisältöä, valtakunnallinen opetussuunnitelma muuttui opetuksiksi juuri oppikirjojen välityksellä.

Artikkelia kirjoitettaessa ei ole ollut käytettävissä Pauli Kettusen ja Hannu Simolan toimittamaa Suomen koulutuksen historian kolmatta osaa Tiedon ja osaamisen Suomi, jonka ilmestyminen on viivästynyt. Teos ilmestyy myöhäissyksyllä 2011.

Ihminen - työtä tekevä kansantalouden osa

Peruskoulun uudistus toteutui erilaisten vaatimusten ja tavoitteiden kompromissina. Ristiriitaisuudestaan huolimatta vuoden 1970 peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä esitetyt opetussuunnitelman perusteet ja ainekohtaiset suunnitelmat kykenivät määrittämään, mitä tietoja, taitoja ja asenteita kansalaisen yleissivistävässä koulussa oli opittava.²

Komitean mielestä työ kuului ihmisenä olemiseen. Biologian pohjalle rakentunut ihmiskuva johti siihen, että ihmisen tarpeet olivat kaikissa yhteiskunnissa samat. Tavat, joilla hän niihin suhtautui ja keinot, joiden avulla hän ratkaisi yhteiskuntansa ongelmia, olivat erilaisia. Komitea piti koulutyötä työnteon mallina. Määrätietoinen ponnisteleminen tavoitteiden saavuttamiseksi ja työn tulosten arviointi kuuluivat koulun tavoitteisiin.³

Opetussuunnitelmassa työntekeä oli palkkatyötä. Työsuhteena oli helpoin esitellä teollisuuden tai palvelualojen ammatteja. Maatalouskin oli mahdollinen, mutta muutoksessa oleva maatalous oli monella tavalla ongelmallinen eikä peruskoulun maatilatalouden opetussuunnitelmassakaan asiaa korostettu. Oppikirjoissa erilaiset ammatit ilmenivät esimerkkeinä ja kuvituksena. Työntekijöinä esitettiin vielä 1990-luvulla useimmiten miehiä.⁴

Yrittäjyyttä ei pidetty työsuhteen merkittävänä vaihtoehtona, vaan yritykset olivat ensisijaisesti hiukan kasvottomina työnantajia, joiden palveluksessa työntekijät olivat. Yritysten arvo tunnustettiin työllistäjinä ja bruttokansantuotteen kasvun moottoreina. Työ oli ennen kaikkea työsuhde, jonka työnantaja ja työntekijä loivat allekirjoittamalla työsopimuksen ja aloittamalla työnteon. Työsuhteen syntyminen alkoi työtä etsimällä, johti työsopimuksen ja molemminpuolisten velvollisuuksien syntymiseen.⁵

Suomessa elettiin 1960- ja 1970-luvuilla vahvojen ammattiliittojen aikaa. Tämä ilmeni opetussuunnitelmakomitean käsityksessä työnantajien ja työntekijöiden suhteista.⁶ Työntekijän tukena oli ammattiliiton luottamushenkilö. Liitto oli valmis tarvittaessa työtaistelutoimiin. Jos työehtosopimus ei ottanut syntyäkseen, neuvottelijat turvautuivat valtakunnansovittelijaan. Työ liitettiin työehtosopimukseen ja tulopoliittisiin kokonaisratkaisuihin. Valtio oli mukana myös työsuhteen hoidossa. Tulevan työntekijän ajateltiin olevan syytä perehtyä erilaisiin työttömyyden lajeihin ja erityisesti yhteiskunnan toimenpiteisiin työpaikkojen riittävyyden takaamiseksi.

Laajin viitekehys, johon työnteko liitettiin, oli kansantalouden kiertokulku. Kiertokulun käsitteestä oli 1950-luvulta lähtien tullut talouselämän opettamisen kulmakivi.⁷ Ihminen kytkeytyi siihen kotitaloutensa kautta kuluttajana ja työvoiman tuottajana. Hänen tehtävänsä oli bruttokansantuotteen kasvattaminen. Työ oli monella tavalla “yhteiskunnallistunut” siirtyessään “kotipiiristä maailmalle”, palkkatyöksi, joka oli työnantajan kanssa neuvoteltavissa, mutta kuitenkin valtion erityisessä suojeluksessa. Opetussuunnitelmakomitea asettui näin tukemaan hyvinvointivaltion rakentamista, suunnitteluyhteiskuntaa ja epäsuorasti myös yhteiskunnan muuttumista maatalousyhteiskunnasta teollisuus- ja palveluvaltaiseksi yhteiskunnaksi.⁸

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö yhdisti toisiinsa kansakoulun ja keskikoulun aineksia. Kansakoulun

jatkoksi kehitetty kansalaiskoulu sisälsi erilaisia linjoja, jotka päättyivät muuntuneessa muodossa opetussuunnitelmakomitean mietintöön. Peruskoulussa kaavailtiin opetettavan valinnaisesti maatilataloutta, kauppa- ja myyntioppia, kirjanpitoa, konekirjoitusta ja pikakirjoitusta.⁹ Peruskoulu ei suuntautunut kuitenkaan kansalaiskoulun tavoin työelämään. Suhde saattoi kuitenkin sisältää vivahteita, joita kirjoitettu opetussuunnitelma ei paljastanut

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean kannanotoista käy ilmi, että niiden esittäjät olivat yhteiskunnan muutoksen nopeudesta tietoisia. Hyvinvoinnin kasvun jatkumista pidettiin vääjäämättömänä. Vanhasta ennen sotia vallinneesta ajattelusta haluttiin päästä irti, mutta samalla uskottiin, että muutos edellytti jatkuvaa suunnittelua ja opetussuunnitelman päivittämistä.¹⁰ Opetussuunnitelmakomitean mietintö oli moniaineksinen yhteiskuntapoliittinen asiakirja, joka hahmotteli yhteiskunnan ja yleissivistävän koulun kehittämisspyrkimyksiä ja tulevaisuuden visioita.

Peruskoulun opetussuunnitelma vakiintuu

Suuren koulutuspoliittisen ja harppauksen jälkeen seurasi vaihe, jossa opetussuunnitelmaa pyrittiin selkeyttämään ja vakiinnuttamaan. Tämä toteutui vuonna 1985, kun kouluhallitus antoi uudet peruskoulun opetussuunnitelman perusteet. Toisaalta opetussuunnitelma-ajattelu oli muuttumassa. Kouluhallitus antoi yksityiskohtaiset perusteet, mutta edellytti, että opetuksen järjestäjä kunnan tasolla laati varsinainen opetussuunnitelman. Samalla toteutettiin tuntikehysjärjestelmä, joka siirsi suunnitteluvastuuta koulutuksen järjestäjälle, kunnalle ja jopa yksittäiselle koululle.¹¹

Opetussuunnitelman lähtökohtana pidettiin yhteiskunnan toimivuuden ja kehityksen koulutukselle asettamia tarpeita. Niitä arvioitiin jouduttavan tarkastelemaan myös yhteiskunnan tule-

vasta kehityksestä käsin. Tavoitteena oli jatkuvuuden turvaaminen, ei siis täydellinen irtiotto menneestä. Oli selvää, että opetussuunnitelman perusteiden ajateltiin olevan tiiviissä vuorovaikutuksessa yhteiskunnan muutosten kanssa.

Elinkeinoelämä oli 1980-luvulla aktivoitunut arvostelevaan peruskoulua ja esittämään omia ehdotuksiaan sen opetuksen kehittämiseksi.¹² Tämä jätti jälkiä opetussuunnitelman perusteisiin: “Koulun tulee olla yhteistyössä elinkeinoelämän ja työelämän kanssa. Koulun tulee perehdyttää oppilaat tuotannon ja tärkeimpien elinkeinoalojen teknologiaan ja taloudellisiin periaatteisiin. Koulun ja työelämän vuorovaikutusta tulee parantaa pyrkimällä entistä enemmän koulun antaman teoreettisen tiedon ja käytännön työn yhdistämiseen sekä arvonannon kehittämiseen työtä kohtaan erilaisten opintokäyntien ja tutustumisjaksojen avulla.”¹³

Tämä koski erityisesti peruskoulun antamaa oppilaan-ohjausta, jonka piti valmistaa oppilaita jatkovalintoja varten. Lähtökohtana oli se, että oppilaan piti päästä peruskoulun yläasteen aikana tutustumaan ainakin kolmen alan ammattiin. Tavallaan tähän oli enemmän paineita, koska peruskoulu antoi nyt yleisen jatko-opintokelpoisuuden.¹⁴

Koulussa työelämään tutustuminen alkoi jo alaluokilla ympäristöpissa. Siihen oli aineksia kaupallisissa aineissa, kotitaloudessa ja käsityössä aina peruskoulun lisäopetukseen saakka. Kansalaistaito edisti uranvalintaa ja sitä tuki erityisesti opinto-ohjaus. Historian yhteydessä opetetussa yhdeksännen luokan yhteiskuntaopissa työelämä oli osa toimivaa yhteiskuntaa. Siinä edettiin kodin ja jokapäiväisten asioiden kautta kohti työelämää ja kansantaloutta.¹⁵

Työelämässä keskeistä oli edelleen työsuhde, työmarkkinajärjestöt, työsuojaus ja tasa-arvo. Työttömyys sai huomiota osakseen yhteiskunnallisena ongelmana. Yhteiskunnan muuttamista käsiteltiin muuttoliikkeen muodossa ja työelämä liitettiin viime kädessä tuotantoon ja hyvinvointiyhteiskunnan ylläpitä-

miseen. Tältä osin opetussuunnitelma vastasi 1980-luvun todellista Suomea.¹⁶

Kuluttamisesta tuli opetussuunnitelman perusteissa työnte-koä ja tuotantoa keskeisempi asia. Kansalainen oli palkkatyön-tekijä, mutta ennen kaikkea kuluttaja. Erityisesti yhteiskunta-opissa, kotitaloudessa ja käsityössä sekä peruskoulun kaupallisisissa aineissa kasvatettiin harkitsevia kuluttajia, mutta aihepiirillä oli sijansa myös biologiassa ja maantiedossa.¹⁷

Työn luonteen sekä työn ja vapaa-ajan suhteen muuttuminen otettiin huomioon opinto-ohjauksessa. Yhteiskuntaoppi taas mainitsi tietotekniikan ja automaation tuotantoelämää muokkaavana asiana. Näillä seikoilla ei ollut kuitenkaan hallitsevaa merkitystä työelämän työsuhde- ja työpaikkakeskeisen sisällön kannalta.

1980-luvulla alettiin Suomessakin keskustella tietoyhteiskunnasta. Keskustelu jätti jälkiä opetussuunnitelman perusteisiin mainintana tietoyhteiskunnan vaatimuksista.¹⁸ Tämän yhteiskunnallisen muutoksen kaikki vaikutukset eivät olleet opetussuunnitelman perusteiden laatijoiden näköpiirissä. Tähän saattoi vaikuttaa 1980-luvun varsin konekeskeinen suhtautuminen tietotekniikkaan. Se oli oma saarekkeensa eikä koulun työskentelyn mahdollistava tekninen valtaväylä.¹⁹

Elinkeinoelämän vaikutusyrietykset ilmenivät yrittäjyyttä koskeneina aloitteina. Opetussuunnitelman perusteissa yrittäjyys oli esillä opinto-ohjauksessa ja kuluttajakasvatukseksi tarkoitetuissa kaupallisissa aineissa. Biologiassa, maa- ja metsätaloudessa sekä puutarhanhoidossa toimivaa maatilaa tarkasteltiin yrityksenä.²⁰

Maatalouden rooli yhteiskunnassa oli muuttunut. Opetussuunnitelman perusteissakin irrottauduttiin vanhasta maalaiskotikeskeisestä ajattelusta, joka oli tuttu kansakoulusta. Suuri muutto ja sen mukanaan tuoma maaseutumaisen elämänmuodon häviö olivat mullistaneet ajattelutavan. Uuden ja vanhan jännite oli havaittavissa peruskoulua koskeneessa

opetussuunnitelmakeskustelussa.²¹ Koulun ja työelämän väliset suhteet hiersivät yleisemminkin ja käynnistivät aikanaan 1980-luvun lopussa keskiasteen kehittämisen nuorisokouluksi, jossa ammatillista koulua ja lukiota olisi tuotu lähemmäksi toisiaan.

Säätelyä puretaan ja ovet avataan markkinavoimille

Uusliberalistisessa hengessä 1980-luvulta alkaen tapahtunut valtion harjoittaman säätelyn purkaminen jätti jälkensä 1990-luvun opetussuunnitelmauudistukseen. Perusta oli muodostunut, kun tuntikehysjärjestelmä oli luotu edellisessä uudistuksessa ja opetussuunnitelma-ajattelu oli muuttunut. Vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteissa tyydyttiin antamaan vain yleiset linjat paikalliselle opetussuunnitelmatyölle.²²

Opetussuunnitelmauudistuksen tarvetta perusteltiin seuraavasti: “Nopeat muutokset työ- ja elinkeinoelämässä painottavat joustavaa asennoitumista jatkuvaan kouluttautumiseen ja tehokkaiden opiskeluvalmiuksien omaksumista. Uuden teknologian hyväksikäyttö, kyky itsenäiseen opiskeluun, yritteliäisyys, vastuun ottaminen ja yhteistyökyky ovat entistä tärkeämpiä välineitä maailmassa, jossa työtehtävät jatkuvasti muuttuvat ja vastuut jakautuvat uudella tavalla. Talous- ja työelämän muutokset heijastuvat myös perhe-elämään ja vapaa-ajan käyttöön, mikä korostaa uudella tavalla peruskoulun kasvatustehtävää. Kysymys hyvinvoinnista ja sen ehdoista on arvioitava uudelleen taloudellisten mahdollisuuksien ja maapallon elinkelpoisuuden näkökulmasta.”²³

Opetussuunnitelman perusteiden julkaisemista edeltäneisiin viiteen vuoteen oli mahtunut useita suuria muutoksia. Työelämän muutokset olivat tuntuneet jo peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä koulutustarvetta lisäävinä tekijöinä. 1980-luvulla oli viitattu jo tietoyhteiskunnan aiheuttamiin vaatimuksiin, mutta nyt nuo vaatimukset aktualisoituivat ja siirtyi-

vät opetussuunnitelman perusteiden laatimisen keskiöön. Tietotekniikan soveltaminen ja automaatio alkoivat muokata työmarkkinoita, mutta samalla luoda vaatimuksia koulutustason nostamiseen. Työ oli palveluvaltaistunut, mikä muutti käsitystä työn luonteesta ja lisäsi samoin koulutuksen painoarvoa.²⁴

Toisen suuren muutoksen toi 1990-luvun alkupuolen lama, joka nosti työttömien määrän nopeasti ennennäkemättömän suu-
reksi, loi pitkäaikaistyöttömien joukon ja lisäsi lyhytaikaisia pätkätoiden määrää. Hyvinvointivaltion ylläpitäminen alkoi olla vaakalaudalla, yhteiskunnan palveluita karsittiin ja yhä suurempi osa yhteiskunnan turvaverkosta oli vaarassa siirtyä ihmisten itsensä hoidettavaksi. Hyvinvointivaltion purkamista tavoitelleet vanhoivat kilpailukyvyyn ja työn tuottavuuden parantamisen nimeen.²⁵ Vuoden 1994 perusteissa tuntui elinkeinoelämän tuoma painotus. Joukkotyöttömyyden vallitessa, rohkaistiin ihmisiä työllistämään itsensä yrittäjinä. Julkisen sektorin mahdollisuudet tuen antamiseen olivat vähenemässä eikä ollut varmaa, oliko kysymys pysyvästä vai lyhytaikaisesta muutoksesta. Tästä taustasta käsin on myös syytä tulkita uusien opetussuunnitelman perusteiden painotuksia.

Neuvostoliiton romahtaminen, Euroopan unionin syntyminen ja Suomen tulevan aseman arvioiminen lisäsivät tunnetta, että suuria muutoksia oli tapahtumassa. Siksi vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteita voi pitää yleissivistävän koulun selviytymisohjelmana muuttuneessa tilanteessa. Koulutus oli kilpailukykytekijä ja koulu piti panna palvelemaan talouskasvua.²⁶

Hallinnon keskusjohtoisuutta purettaessa koulun arveltiin voivan olla keskeinen yhteiskunnan muutosvoima. “Tulevaisuuden suhteen olemme entistä avoimemmassa tilanteessa lähes kaikilla inhimillisen toiminnan alueilla. Niinpä koululla on nyt mahdollisuus nousta merkittäväksi muutoksen suunnannäyttäjäksi ja toteuttajaksi.” Opetussuunnitelmaa oli jatkuvasti kehitettävä. Koulua ajateltiin oppimiskeskuksena. Ajatus ei ollut uusi,

samantapainen tehtävä kaavailtiin koululle jo peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä.²⁷

Opetussuunnitelman perusteiden mukaan oppilas oli oman tietorakenteensa jäsentäjä. Opetuksellaan koulun piti antaa pohjaa ammatinvalinnalle. Suhde tekniikkaan muuttui entistä tärkeämmäksi ja erityisen tärkeäksi muodostui teknologian suhde luontoon: “Yhteiskunnan tekninen kehittyminen edellyttää kaikilta kansalaisilta uudenlaisia valmiuksia käyttää tekniikan sovelluksia sekä kykyä vaikuttaa teknologisen kehityksen suuntaan.”²⁸

Opiskelijan oli osattava hankkia tietoja, käsitellä niitä ja työskennellä itsenäisesti. Jatko-opinnot ja työelämä vaativat yksilön kykyä ottaa vastuuta opinnoistaan ja halua jatkaa kouluttautumistaan. Luova ajattelu, ongelmanratkaisukyky ja ryhmässä työskentelytaito ja kyky ilmaista ajatuksensa selkeästi olivat opinnoissa ja työelämässä tarpeen.²⁹

Vuoden 1994 perusteet orientoituivat aikaisempaa selvemmin tulevaisuuteen. Tämä ei liittynyt yhteiskunnan rakennemuutokseen vaan ympäristöongelmiin ja kestävään kehitykseen.³⁰ Uudet painopisteet tulivat aihekokonaisuuksiin, joiden joukossa on aikaisemmasta tuttuja, kuten kuluttajakasvatus. Nyt kaikkia koskeva tietotekniikan käyttötaito ja yrittäjyyskasvatus tulivat mukaan. Työelämän muutos liittyi tietotekniikan laajenevaan käyttöön teollisuudessa ja palveluissa ja yritystoiminnan laajenevaan verkottumiseen. Opetussuunnitelman perusteet eivät sivunneet yhteiskunnan muutosta, vaan tietotekniikan käyttötaitoa leimasi edelleen konekeskeinen ajattelutapa.³¹

Vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteissa yrittäjyyskasvatus sai huomattavan suuren huomion osakseen. Yrittäjyydellä tarkoitettiin “sisäistä yrittäjyyttä”, yritteliäisyyttä, vaikka opetussuunnitelman perusteiden ohjeet neuvoivat antamaan riittäviä tietoja ammatinvalintaa ja jatko-opintoja varten sekä lisäämään koulun ja elinkeinoelämän vuorovaikutusta. Ajankohtaisen yhteiskuntaa ja ammatteja koskevan tiedon

antajana opinto-ohjaus oli luonnostaan avainasemassa. Se antoi myös alustavaa tietoa ulkomaisista työ- ja harjoittelumahdollisuuksista.³²

Yleinen vaikutelma vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteista on se, että työsuhteen ja palkkatyön painoarvo oli aikaisemmasta vähentynyt yrittäjyyden arvon kasvaessa. Kansalainen oli kuitenkin varsinaisesti kuluttaja. Kotitaloudessa ja käsityössä sekä peruskoulun lisäopetuksessa oli kuitenkin viittauksia työelämään.³³

Yhteiskuntapolitiikasta strategiseen ajatteluun

Vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteet tarjosivat toimintavapauden, jota kouluissa käytettiin kovin eri tavoilla. Kun opetussuunnitelman perusteita vuonna 2004 uudistettiin, niiden sisällön velvoittavuutta lisättiin.³⁴ Perusopetus ymmärrettiin koulutukselliseksi perusturvaksi. Vaikka oppiminen oli edelleenkin omien tietorakenteiden luomista, opetussuunnitelman perusteissa korostettiin ihmisen toiminnan ja oppimisen yhteisöllisyyttä kasvussa modernin tietoyhteiskunnan jäseneksi.³⁵

Vuoden 2004 opetussuunnitelmasta tuli selkeästi oppimis- ja taitokeskeinen. Tulevaisuuden haasteiden painoarvo kasvoi, mutta yhteisöllisyyden, yksilöllisyyden ja yrittäjyyden korostamisen välillä oli ilmeistä ristiriitaa. Tietotekniikan painoarvo oli jonkin verran entisestään kasvanut, mutta konekeskeisestä ajattelusta oli selvästi irrottauduttu. Tietotekniikasta oli tullut osa koulun ja yhteiskunnan arkea. Opetussuunnitelmaankin piti laatia erityinen tietostrategia.³⁶

Työelämään haluttiin tiiviimpää yhteyttä: “Eri oppiaineiden opetukseen tulee sisällyttää kokonaisuuksia, jotka liittävät opiskeltavan aineen antamat tiedot ja taidot työelämän vaatimuksiin ja mahdollisuuksiin.” Ohjaukselle annettiin velvoite ehkäistä syrjäytymistä koulutuksesta ja työelämästä. Opetus-

suunnitelmassa piti määritellä, miten yhteistyötä paikallisen elinkeinoelämän kanssa toteutettiin koko kouluyhteisön tasolla.³⁷

On kiintoisaa, että aihekokonaisuuksissa yrittäjyys liitettiin osallistuvaan kansalaisuuteen. “Yrittäjämäiset toimintatavat” olivat tavoiteltavia. Opiskelijat haluttiin saada tuntemaan työelämää ja yritystoimintaa sekä ymmärtämään niiden merkityksen yksilölle ja yhteiskunnalla.³⁸ Yrittäjyys oli kuitenkin ohittamassa palkkatyön. Ihminen oli toki vastuullinen kuluttaja, mutta ei ensisijaisesti työntekijä. Kuluttaja ei ole edes käsitössä yhtä tärkeä kuin aikaisemmin. Hän kiinnostui yhteiskunnallisesta osallistumisesta ja vaikuttamisesta, mutta hänen piti toimia kuin yrittäjä.³⁹

Kestävän kehityksen painottaminen kertoi ympäristökysymysten kasvaneesta painoarvosta. Näytti siltä, että kestävä kehitys oli ottamassa suomalaisen yhteiskunnan modernisoinnin suuren projektin paikan itselleen. “Perusopetuksen tavoitteena on kasvattaa ympäristötietoisia kestävään elämäntapaan sitoutuneita kansalaisia. Koulun tulee opettaa tulevaisuusajattelua ja tulevaisuuden rakentamista ekologisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestäville ratkaisuille.” Problematiikan globaalia luonnetta ei opetussuunnitelman perusteissa ajateltu kovin syvällisesti. Se näyttää jääneen laajemminkin yhteiskunnassa ideologisen keskustelun tasolle.⁴⁰

Painopiste siirtyi aihekokonaisuuksissa ja esimerkiksi elämäntiedon tiedossa tulevaisuuteen. Jatkuvuutta edustivat perinteiset oppiaineet, oppikirjat ja opettamisen käytännön traditio.⁴¹ Opetussuunnitelman perusteissa oli jonkin verran viittauksia tiedonalakohtaisin rakenteisiin, esimerkiksi fyysisen tai kemiallisen tiedon luonteeseen.⁴²

Opetussuunnitelman perusteiden kuvaama opiskelu on välineellistynyt ja teknistynyt. Perusteissa kirjoitettiin ajattelun taidoista, tiedonhankintataidoista ja tiedon käytöstä, kulttuuri- taidoista, opiskelustrategioista ja viestintästrategioista.⁴³ Sen

sijaan ei ollut yhtä tärkeää kuin aikaisemmin millaista yhteiskuntaa opetussuunnitelman perusteilla haluttiin rakentaa. Opetussuunnitelman perusteiden yhteydet yhteiskuntaan tuntuivat tältä osin heikentyneen. Varsinkaan työelämän muutoksen kielteiset vaikutukset eivät tulevaisuudenuskoa ylläpitäneissä perusteissa tai niiden pohjalta kirjoitetuissa oppikirjoissa saaneet paljon huomiota osakseen.⁴⁴ Vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet olivat enemmän oppimis- ja opetusstrateginen kuin yhteiskuntapoliittinen asiakirja.

Yhteenveto

Vuosien 1970 ja 2004 välisenä aikana koko opetussuunnitelmajärjestelmä muuttui. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnön jälkeen peruskoulua kehitettiin opetussuunnitelman perusteiden pohjalta. Koulutuksen järjestäjä vastasi itse opetussuunnitelman laatimisesta. Opetussuunnitelman normiohjausta vähennettiin, ja paikallisille toiminnalle jäi 1990-luvulla enemmän vapautta. Samoin opetushallitus lopetti oppikirjojen tarkastamisen.

Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö oli laaja mutta hajanainen yhteiskuntapoliittinen asiakirja, joka ilmensi useita 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunta- ja koulutuspoliittisia jännitteitä. Sittemmin opetussuunnitelman perusteiden valmistelu tehtiin virkamiestyönä erilaisten asiantuntija- ja eturyhmien kuulemisesta saadun palautteen pohjalta. Vuoden 2004 opetussuunnitelman perusteet onkin oppimis- ja opetusstrateginen asiakirja, jonka yhteys yhteiskuntapolitiikkaan on ohuempi kuin aikaisemmin.

Vuoden 1985 opetussuunnitelman perusteissa vakiinnutettiin ja selkeytettiin peruskoulun opetussuunnitelman linjauksia. Vuonna 1994 työelämän muuttumien, lama ja Suomen uusi kansainvälinen asema suuntasi peruskoulua uuteen suuntaan samassa uusliberaalissa hengessä kuin muuallakin Länsi-Eu-

roopassa kansainväliseen kilpailuun, yrittäjyyteen sekä tietoyhteiskuntaan. Vuonna 2004 yrittäjyyden painoarvo kasvoi edelleen, mutta keskeisimmäksi asiaksi näytti nousevan ihmisen toimintaympäristö tietoyhteiskunnassa ja kestävä kehitys.

Palkkatyö säilytti asemansa oppikirjoissa, vaikka opetus suunnitelmissa se jäi lopulta yrittäjyyden varjoon. Yhteiskuntaelämän traditio jatkui oppikirjoissa ja opetuksessa opetussuunnitelmakirjallisuuden uusista painotuksista huolimatta. Näkökulma työelämään koski suomalaista yhteiskuntaa, mutta niukasti Euroopan unionia, vaikka sen jäsen Suomi oli vuodesta 1995 lähtien. Globalisaatiotakin arvioitiin suomalaisesta näkökulmasta.

Eniten sanottavaa työelämästä opetussuunnitelmien perusteilla oli 1970 ja 1994, kun työn asema yhteiskunnassa muuttui. Opetussuunnitelma otti kantaa muuttumiseen, mutta se ei, toisin kuin opetussuunnitelman perusteiden laatijat toivoivat, ollut yhteiskunnan muutosten edelläkävijä, vaan muutoksen kirjaaja. Heikkoina tulevaisuuteen viittaavina signaaleina esiin nostetut asiat siirtyivät muutamassa vuosikymmenessä hitaasti opetussuunnitelman perusteiden marginaalista niiden keskiöön. Kuvaavaa on, että vasta 2004 tietotekniikka integroitui peruskoulun toimintaan, kun se aikaisemmin oli ollut oma saarekkeensa. Yrittäjyys tuli näyttävästi esiin samaan aikaan. Samoin yhteiskuntaa alettiin nimittää yleisemmin tietoyhteiskunnaksi, jossa keskeisin tavoite oli ympäristöongelmien keskellä kestävä elämäntavan löytäminen.

Viitteet

¹ Rinne, R. 2001. Haapala, P. 2006. Muutos koski koko yhteiskuntaa ja elämäntapaa. Heinonen, V. 2005, 147–156.

² POPS 1970a, 23–55.

-
- ³ POPS 1970a, 40.
- ⁴ POPS 1970b, 158, 227–228, 376, 405 ja 408–409. Esim. Rinta-aho, H. ym. 1996, 53–55 ja 58. Metsäkallas, P. ym. 1999, 84–85, 88 ja 90, 107.
- ⁵ POPS 1970b, 227–228 ja 389–391.
- ⁶ Pihkala, E ym. 1982, 366–369.
- ⁷ Virta, A. 1998, 25.
- ⁸ POPS 1970b, 227–228.
- ⁹ POPS 1970b. Syväoja, H. 2009, 82–84, 96–103.
- ¹⁰ Arola, P. 2008, 40–43.
- ¹¹ POPS 1985, 8.
- ¹² Ahonen, S. 2003, 173–175.
- ¹³ POPS 1985, 11.
- ¹⁴ POPS 1985, 11–12, 39 ja 230.
- ¹⁵ POPS 1985, 104, 110, 132, 134, 238, 254–255, 276 ja 281–282.
- ¹⁶ POPS 1985, 143–145.
- ¹⁷ POPS 1985, 145, 173, 207, 208–219, 222–224, 279–280 ja 284.
- ¹⁸ POPS 1985, 227, 231 ja 288.
- ¹⁹ Kankaanrinta I., 9. Vrt. aikalaisarvioon: Lehtonen J. ym. 1986, esipuhe ja 88–92.
- ²⁰ POPS 1985, 169, 228, 233–235, 238 ja 275.
- ²¹ Ahonen, S. 2003, 120–124. Vrt. Haapala, P. 2004, 251–254. Vihinen, H. 2004, 404–407.
- ²² Ahonen, S. 2003, 158–163.
- ²³ POPS 1994, 8.
- ²⁴ Ahonen, S. 2003, 159.
- ²⁵ Kananen, J. ym. 2009, 144–146. Ahonen 2003, S. 2003, 185–186.
- ²⁶ Ahonen, S, 2003, 167–168.
- ²⁷ POPS 1994, 8–10, 23. Vrt. Arola, P. 2008, 46.
- ²⁸ POPS 1994, 10–12.
- ²⁹ POPS 1994, 12.

³⁰ POPS 1994, 13.

³¹ POPS 1994, 20–37.

³² POPS 1994, 38–40.

³³ POPS 1994, 20, 98 ja 105–107.

³⁴ POPS 2004, 8–9.

³⁵ POPS 2004, 12 ja 16–17.

³⁶ POPS 2004, 9.

³⁷ POPS 2004, 10.

³⁸ POPS 2004, 18–19.

³⁹ POPS 2004, 149 ja 162–163.

⁴⁰ POPS 2004, 39, 180. Wilenius, M. 2011, 30–31. Bardy, M. 2011, 43–44.

⁴¹ POPS 2004, 40–41, 215–217. Opetussuunnitelman muuttuessa myös oppikirjojen rakenne eli tapa, jolla asiakokonaisuudet liitettiin toisiinsa, jäsenyi uudelleen. Oppikirja-traditio ja opettajien didaktinen ajattelu tuntuvat kuitenkin seuranneen tiiviimmin toisiaan kuin opetussuunnitelma-kirjallisuutta. Tämän havaitsee vertaamalla oppikoulun loppuvaiheen yhteiskuntaopin oppikirjojen työtä ja yrittämistä koskevia jaksoja peruskouluajan vastaaviin osiin. Esim. Huttunen, V. ym. 1963, 154–162 (pääluvussa Sosiaalinen toiminta); 1973, 206–216. Vrt. Rinta-aho, H. ym. 1996 (pääluvussa Työelämä ja talous), 53–61 ja 64. Metsäkallas, P. ym. 1999, (pääluvussa Työ ja toimeentulo), 81–103 ja 107. Hämäläinen, E. ym. 2011, (pääluvussa Perheen ja nuoren talousasiat) 94–105, jossa yrittäjäyys on palkkatyön rinnalla.

⁴² POPS 2004, 181 ja 193.

⁴³ Esim. POPS 2004, 137, 162, 170, 176, 182, 206, 223–224, 227 ja 251. Samansuuntaisesti kirjoittivat tulevaisuudentutkijat: Wilenius M. 2005, 56–57.

⁴⁴ Siltala, Juha 2004, erityisesti 433–460. Peruskoulun oppikirjoissa esiteltiin mm. työttömyyttä, muuttoliikkeen vaikutuksia ja tasa-arvokysymyksiä. Euroopan yhdentymisen ja globalisaation vaikutukset jäivät melko ulkokohtaisiksi, koska

muutoksen kaikki vaikutukset eivät olleet 1990-luvulla näkyvissä. Esim. Rinta-aho H. ym. 1996, 90. Vrt. Hämäläinen, E. ym. 2011, 204–209, 123–127 ja 168–173, jossa ympäristöongelmien korostaminen toi mukanaan globaalin ulottuvuuden.

Lähteet ja kirjallisuus

Opetussuunnitelman perusteet

POPS 1970a. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I. Opetussuunnitelma perusteet. Komiteamietintö 1970: A 4. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

POPS 1970b. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Oppiaineiden opetussuunnitelmat. Komiteamietintö 1970: A 5. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

POPS 1985. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985. Helsinki: Kouluhallitus ja Valtion painatuskeskus.

POPS 1994. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. Helsinki: Opetushallitus.

POPS 2004 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004. Helsinki: Opetushallitus.

Oppikirjat ja muu aikalaiskirjallisuus

Huttunen, Veikko – Lehtonen, Kai R. 1963. Yhteiskuntaoppi. 2. tarkistettu p. Helsinki: WSOY.

Huttunen, Veikko – Lehtonen, Kai R. 1973. Yhteiskuntaoppi. 8. p. Yhteiskuntaopin ja taloustiedon oppikirja, Helsinki: WSOY.

Hämäläinen, Eenariina – Kohi, Antti – Numminen, Annamari – Poutiainen, Olli – Vihervä, Vesa 2011. Forum 9. Yhteiskuntaoppi. Helsinki: Otava.

Lehtinen, Juha – Luotola, Tapani 1986. Näkökulmia informaatioyhteiskuntaan. Suomalaisen ja kansainvälisen keskustelun tarkastelua ja arviointia. Liikenneministeriö/ joukkotiedotusteknologian tutkimusohjelma. Helsinki: Liikenneministeriö.

Metsäkallas, Pirkko – Putus-Hilasvuori, Titta – Tanska, Jukka-Pekka 1999. Nykyaika. Yhteiskuntatieto. 4-6. p. Helsinki: Weilin+Göös ja WSOY.

Rinta-aho, Harri – Tiainen, Sakari – Waronen, Eero 1996. Horisontti. Yhteiskuntaoppi. Helsinki: Otava.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka 2003. Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Tampere: Vastapaino.

Arola, Pauli 2008. Muuttuva yhteiskunta tarvitsee uuden koulun. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitea 1970 ja yhteiskunnan muuttuminen. Teoksessa: Kauranne, Jouko (toim.). Koulutuksen aatteita, rakenteita ja toimijoita. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2008. Koulu ja menneisyys XLVI. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 29–53.

Bardy, Marjatta 2011. Kestävä kehitys ja viisi teesiä yhteiskunnallisesta murroksesta. Futura 1/2011, 37–45.

Haapala, Pertti 2004. Maatilatalouden rakennemuutos. Teoksessa: Markkola, Pirjo (toim.) Suomen maatalouden historia III. Suuren muutoksen aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 233–254.

Haapala, Pertti 2006. Suomalainen rakennemuutos. Teoksessa: Saari, Juho (toim.) 2006.

Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen. Helsinki: Gaudeamus, 91–124.

Heinonen, Visa 2005. Kultainen kuusikymmenluku. Teoksessa: Karisto, Antti (toim.) 2005. Suuret ikäluokat. Tampere: Vastapaino, 145–166.

Kananen, Johannes – Kantola, Anu 2009. Kilpailukyky ja tuottavuus – Kuinka uudet käsitteet saavuttivat hallitsevan aseman hyvinvointivaltion muutoksessa? Teoksessa: Kananen, Johannes – Saari Juho (toim.) Ajatuksen voima. Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa. Helsinki ja Jyväskylä: Minerva, 119–151.

Kankaanrinta, Ilta-Kanerva 2009. Virtuaalimaailmoja valtaamassa - verkko-opetusinnovaation leviäminen koulun maantieteeseen vuosituhannen vaihteessa. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 296. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Pihkala, Erkki – Soikkanen, Hannu 1982, Talouspolitiikka ja työmarkkinasuhteet. Teoksessa: Ahvenainen Jorma ym. (toim.) Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Helsinki: Tammi, 362-369.

Rinne, Risto 2001. Suomalainen yhtenäiskoulu ja ylikansallinen koulutuspolitiikka. Teoksessa: Kuikka, Martti T. ym. (toim.) Koko kansan koulu – 80 vuotta oppivelvollisuutta. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2001. Koulu ja menneisyys XXXIX. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura ja Opetushallitus, 127–144.

Siltala, Juha 2004. Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltion ajasta globaaliin hyperkilpailuun. Helsinki: Otava.

Syvöja, Hannu 2009. Kansalaiskoulu 1958–1981. Työ- ja kansalaiskasvatusta koulunuudistuksen rinnalla. Jyväskylä: Kansalaiskoulun perinnekerho.

Vihinen, Hilikka 2004. Maaseudun muutos. Teoksessa: Markkola, Pirjo (toim.) Suomen maatalouden historia III. Suuren muutoksen aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 402–440.

Wilenius, Markku 2005. Näkökulmia Suomen koulutus- ja innovaatiojärjestelmään. Futura 4/2005, 51–57.

Wilenius, Markku 2011. Uusi maailmanjärjestys ja globaalidemokratian haaste: huomioita murroksen keskeltä ja lintuperspektiivistä. Futura 2/2011, 19–31.

Virta, Arja 1998. Pedagogiikkaa ja etujen vartiointia. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto HYOL r.y. 1948–1998. Helsinki: HYOL.